

ЗВОНА ЖИВОТА И СМРТИ*

На путу од крштења, духовног рођења, па до смрти сваког хришћанина прати звоно. Његов продорни звук пролама се вековима кроз многе културе, али је у хришћанству звоно добило највећи значај и постало један од традиционалних хришћанских симбола. Ипак, мало је познато да постоји различита употреба, па и облик звона у православној и католичкој цркви. За наш народ звоно има велику духовну моћ, али је оно и симбол слободе.

Масовна употреба звона у црквама започела је од 9. века када су у римској провинцији Кампанији изливена прва звона од легуре цинка, бакра и месинга. Врло брзо по том догађају њихов звук се огласио и на источном крају тада јединственог хришћанског царства. Наиме, венецијански кнез Урс Други одмах по изливању првог звона послао је на дар грчком цару Михаилу 12 звона. По наређењу цара Михајла она су била постављена на храм Свете Софије у Цариграду. Одатле су позивала на молитву, оглашавала радост и тугу, све док Цариград није поробио Мехмед Други Освајач. Тада су замукла сва звона у овом граду јер је једна од првих наредби Отоманског владара била забрана да се оглашавају звона са цркава.

Звона су, иначе, позната још из претхришћанског периода. Помињу се у старој Асирији, старом Риму, хебрејској традицији, а из сачуваних списа дознајемо и да су коришћена у караванима. Прва звона која су хришћанске вернике позвала на богослужење огласила су се крајем 6. веку у граду на Гибру. Пре звона калуђери су за позивање на богослужење користили трубе (у синајским манастирима), јеленске рогове и клепала која се и данас користе.

По српским земљама прва звона огласила су се са бројних задужбина лозе Немањића, родоначелника Стефана Немање и његових синова Саве, првог српског архиепископа, и Стефана првовенчаног, првог српског краља. Велики ктитори цркава били су и остали Немањићи, само за име краља Милутина везује се 44 задужбине. И Лазар Хребелановић који их је наследио на српском престолу био је велики задужбинар, тако да је у време непосредно пред пад у турско ропство звук звона ломио тишину широм српске земље. Звона су позивала народ на духовно уздизање, поштовање и оданост владарске лозе, али се њима упозоравало на непогоде, позивала војска на окупљање и народ на устанке и буне када је требало.

После Косовског боја по српским земљама су масовно почела да се лију звона. Звоњава је тада у народу значила веру и тежњу за слободом. Знајући за то, Турци су забранили оглашавање звона и током пуних шест векова масовно их уништавали. Постојао је, међутим, још један разлог за забрану оглашавања звона, а то је турско веровање да њихов звук ремети мир муслиманских душа.

УНИШТАВАЊЕ ЗВОНА

У то време сваки јаничар је био обавезан да из похода са собом донесе по комадић звона. Од сакупљених комадића ливени су топови, а манастири и цркве су по Србији су онемели. Ко зна зашто, звоњава је једино била дозвољена у манастиру Светог Јована Бигорског, који се налазио тада у Јужној Србији, данас у Македонији. Народ је покушавао да звона од Турака спаси бацањем у реку или закопавањем. Нека

од њи су тако и сачувана па су се после ослобођења од Турака из воде и земље поново винула у висине, на звонике у славу Бога и на радост народа.

После дугог вековног мука први пут звона су се у православним црквама огласила тек када је почео Први српски устанак. Слобода је за Србе била истинска само онда када би се у народу зачула звона, па су зато и Карађорђе и Милош Обреновић чинили велике напоре да набаве нова звона и изграде звонике. Милош Обреновић је чак, звона слао и на још не ослобођене територије, а народ је у редовима чекао да их дотакне показујући тако жељу за слободом.

Али нису само Турци уништавали православна звона. Њиховог звука, гласа српског народа који је и тада одјекивао целом Европом, бојала се и Аустроугарска која је током Првог светског рата уништила готово сва српска звона. Мања су односили, а већа су разбијали и затим претапали. У једном аустроугарском документу, датираном у Бечу 31. јануара 1917. године, може се видети да је од укупне количине бакра тада допремљене у топионицу у Лублину, количина од српских звона била већа од 18 милиона килограма.

Постављање звона у црквама нарочито је учестало после доношења хатишерифа када је богослужење почело неометано да се обавља. Из тог времена је и прича о постављању звона на Саборној цркви у Београду. Милош Цукић, Милошев војвода, подигао је звона упркос претњи Турака да ће срушити цркву. Када су га питали одакле му храброст за овај потез, Цукић је одговорио: “Боље да ме убију Турци што постављам звона, него Милош зато што их нисам поставио”. Прича се и да се после постављања ових звона славило седам дана и седам ноћи. У то време код нас се појављују и прве радионице за ливење звона. У средњем веку звона су радили путујући мајстори. Најпознатији звоноливац тога доба био је Радоје Милишић, чија се два звона и сада чувају у Народном музеју у Београду.

Од првобитног начина израде звона до данас технологија је много напредовала. Легура је остала иста, али се од поступка израде у глини постепено прешло на примену дрвета, песка и метала. Процес израде једног звона скраћен је са четири на месец дана.

Стицајем околности, али и захваљујући добром умећу које је преношено с колена на колена, прва српска ливница „Јеврема Поповића”, основана 1832. године, остала је и последња. Наиме, ово је тренутно једина ливница у Југославији која је одржала традицију израде православних звона, а налази се у Београду, у Француској улици.

ПРАВОСЛАВНО И КАТОЛИЧКО ЗВОНО

Колики је значај звона у нашем народу види се из тога што се задужбинаром није сматрао само онај ко подиже цркву, већ и онај ко дарује цркви звоно. Пре постављања на звонару звоно се обавезно освећује јер се у православној цркви оно убраја у свештене предмете храма и има посебан литургијски значај. Каноном је тачно утврђено кад и како се оглашава црквено звоно. Тако је у Великом православном типичу предвиђено да се звонима означава смрт хришћана и то тако што се звони три пута уколико је умро мушкарац, а ако је умрла жена два пута. Смрт владара или владике означава се највећим звоном три или више дана и то три пута на дан. Употребу звона у српској цркви уредио је још Свети Сава у Карејском, Студеничком и Јерусалимском типичу.

После црквеног раскола Православна црква је задржала стари тип звона, док је католичка развила нови. Разлика је у облику и у начину качења, а самим тим и у звуку који се добија. Католичка звона имају већу ширину од висине, чиме се избегава

одзвон који се код православног звона јавља као основни звук. Код католичког типа звона звук се ствара ударањем клатна у статичко звоно, или брзим и лаким извођењем звона из равнотеже, могућим захваљујући пресеченој оси качења. Пошто се у католичкој цркви за време богослужење користи обично већи број звона за музицирање мелодија мисе, они су своје звоно направили акустичним. Православним каноном је, међутим, забрањена употреба инструмената у литургијске сврхе и звона су иста као прва која су употребљавана у хришћанској цркви. Ова звона имају већу висину од ширине и управо захваљујући томе производе педални тон тј. одзвон. Обично су тежа од католичких, али имају лакша клатна која су мекше, лабавије повезана са звоном. Иначе, овај најважнији део звона назива се још и брнце.

У православним црквама уобичајено има три или више звона. Нека од њих могу да означавају и тачно време. Три уобичајена звона су мало, средње и велико. Типиком је у православној цркви тачно утврђено кад се које звоно употребљава и како се звони. Мало звоно звони сваки дан на вечерње, јутрење и на часове по једанпут. Недељом и празником обично у три маха у размаку од четврт часа звони велико. За време литургије звоне сва звона. Када звоне звона у три маха то се назива трезвон. Од Великог четвртка па до Ускрса звона обавезно ћуте. То је време када се „везују звона” у знак жалости за распетим Христом, а уместо њих се тих дана оглашавају само клепала.

ЗВОНОМ ПРОТИВ КУГЕ

Како у црквеним књигама тако и у народу звоно се у старим временима називало и било, клепало, кампан, по провинцији Кампан, тјежкаја због тежине и силине звука и звоно због звучности тј. звонкости, али се у нашим старим књигама и записима на звонима користи и руски назив колоколо.

Први писани помен о звону на црквама код нас појављује се у Житију краља Милутина од архиепископа Данила. Архиепископ приповеда о неким чудним појавама на гробу овог краља, на које су калуђери у Бањској узвраћали ударањем у звона. Верује се да звук звона може да отера зле силе и негативну енергију, као и да разбија градоносне облаке. Руски научници сматрају да звук православног звона убија све патогене материје, па је управо захваљујући звонима православно свет заобишла куга која је харала Европом. У свету је развијена и посебна наука која се бави звонима и назива се кампанологија, а у неким земљама света постоје чак и институти који се баве истраживањем звона. Ипак, запремина православног звона до данас је остала непозната јер научници још увек нису успели да открију формулу за њено израчунавање. Оно што се сигурно зна то је да је највеће звоно на свету је Цар звоно које се налази у Кремљу у Москви. Ово горостас звоно никада се није огласило јер никада није ни било окачено.

Један од бројних обичаја везаних за звоно који се још увек примењују у неким нашим крајевима јесте и тај да се малој деци даје да пију из звона како би била речита. Да ли због овог обичаја или из природне обдарености наш речит и уман народ изнедрио је и бројне сентенце о звону међу којима је најпознатија она која каже: Црква без звона исто је што и човек без уста. Мало је познато да је наш нобеловац Иво Андрић био један од најбољих познавалаца звона код нас. У његовој заоставштини пронађено је три стотине библиографских јединица о звонима, које је прикупио највероватније у намери да пише роман о феномену звона код Срба. Звона су бројним уметницима служила као инспирација и предмет уметничког стварања. Подсетимо се само да је Хемингвеј за мото романа „За ким звона звоне” узео стих у то време готово заборављеног енглеског песника Дона Дона: „И стога никада не питај за ким звоно звони; оно звони за тобом“. И у роману Владимира Прибиткова о Андреју Рубљову, као и у филму Андреја

Тарковског најважнији догађај је изливање једног велелепног звона као симбола вере у Христа, али и у људско трајање.

Ипак, чини се да је најприсутнија и најдуговечнија исконска и универзална симболика звона. По њој је тело звона небески свод безмеран и несагледив, у коме се све креће између две крајности добра и зла, смрти и бесмртности.

*Ово је краћа верзија есеја о звонима, у односу на ону која ће бити објављена у књизи есеја. У овој верзији текст је поред *Књижевних новина*, исте године, објављен и у *Американском Србобрану* и у *Гласу Црногорца*, а један део и у Зборнику уметничких текстова *Савиндан*, („Итака“, Београд, 2001.)